

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ب

دانشگاه امام صادق

دانشکده معارف اسلامی و حقوق

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته معارف اسلامی و حقوق

گرایش حقوق جزا و جرم شناسی

مبانی فقهی و آثار قابلیت انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی

استاد راهنما: جناب آقای دکتر علی غلامی

استاد مشاور: حضرت حجه الاسلام و المسلمین دکتر حسین تاج آبادی

دانشجو: محمد صادق آزادفر

زمستان ۹۵

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه،
اقتباس و نظایر آنها از این پایان نامه کارشناسی ارشد برای
دانشگاه امام صادق (علیهالسلام) محفوظ است. نقل مطالب
با ذکر مأخذ بلامانع است.

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه محمدصادق آزادفر شماره دانشجو ۸۸۳۰۰۱۵۴۶

تحت عنوان: "مبانی فقهی و آثار قابلیت انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی"

را از نظر شکل و محتوایی بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی

ارشد پیوسته پیشنهاد می کنند.

رتبه علمی	محل امضاء	اعضای هیأت داوران نام و نام خانوادگی
دانشیار		۱) استاد راهنما: دکتر علی غلامی
دانشیار		۲) استاد مشاور: دکتر حسین تاج آبادی
دانشیار		۳) استاد داور: دکتر محسن رحمانی تبار

۴) نماینده شورای

تحصیلات تکمیلی دانشکده: دکتر سلمان عمرانی

تقدیم به:

پدر و مادر عزیزم؛

که طریقه علم آموزی و عمل به آن را به من آموختند.

و

همسر مهربانم؛

به پاس صبوری بیش.

و

چکیده

بحث از مسئولیت کیفری اشخاص جنبه‌های گوناگونی دارد، چرا که اساساً مسئولیت کیفری امری پسینی بوده و تا زمانی که ثابت نگردد شخص، اعم از حقیقی یا حقوقی توانایی ارتکاب جرم را دارد، صحبت از مسئولیت کیفری امری عبث و بیهوده می‌باشد. علیرغم وجود نظریات متفاوت و متکثر، در زمینه انتساب مسئولیت به اشخاص حقوقی، به نظر می‌رسد نظریه «رکنیت» با قواعد کیفری اشخاص حقوقی سازگارتر می‌باشد، به طوری که بر اساس این نظریه امکان ارتکاب جرم توسط اشخاص حقوقی میسر بوده و هر سه رکن جرم (قانونی، مادی و معنوی) قابلیت استناد به شخص حقوقی را خواهد داشت؛ بر همین مبنا می‌توان گفت چنانچه مانع مسئولیت کیفری وجود نداشته باشد، مسئولیت کیفری به شخص حقوقی منتسب می‌گردد. این موضوع در قاموس فقه امامیه سابقه چندانی نداشته است؛ فقها در کتب فقهی به طور گذرا در ابواب مختلف، بحث از شخصیت حقوقی را به میان آورده لیکن به طور مفصل و مجزا مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را مطرح نظر قرار نداده‌اند. در همین راستا سوالی که مطرح می‌باشد این است که از نظر فقهی مسئولیت کیفری چگونه به اشخاص حقوقی قابل انتساب می‌باشد. بنابراین نوشتار حاضر با روش بنیادی و تحلیلی به بررسی قواعد و احکام فقهی در دو حوزه فقه سنتی و فقه حکومتی پرداخته و مبانی انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی را مورد بحث قرار می‌دهد و در پایان آثار آن از جمله ضمانت اجرا و دادرسی کیفری را مورد واکاوی قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی، اشخاص حقوقی، مسئولیت کیفری، جرائم سازمان یافته،

شخصیت حقوقی.

Handwritten signature and date in blue ink. The signature is stylized and appears to be 'S. S. S.' followed by the date '۹۵، ۱۱، ۲۴'.

فهرست مطالب

۱	مقدمه.....
۲	تعریف مسئله.....
۴	اهمیت و هدف تحقیق.....
۵	پیشینه تحقیق.....
۶	روش تحقیق.....
۶	سؤالات تحقیق.....
۷	فرضیه.....
۷	سامان تحقیق.....
۹	بخش اول: مفاهیم و مبانی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی.....
۱۲	فصل اول: مبادی تصویری و تصدیقی.....
۱۲	مبحث اول: شخص حقوقی.....
۱۳	گفتار اول: تعریف شخصیت حقوقی از دیدگاه حقوق دانان.....
۱۵	گفتار دوم: تعریف شخصیت حقوقی از منظر فقه.....
۱۹	گفتار سوم: انواع شخص حقوقی.....
۱۹	بند اول: اشخاص حقوقی موضوع حقوق عمومی.....
۲۴	بند دوم: اشخاص حقوقی موضوع حقوق خصوصی.....
۲۵	مبحث دوم: مسئولیت کیفری.....
۲۶	گفتار اول: تعریف مسئولیت کیفری از دیدگاه حقوق دانان.....

- گفتار دوم: تعریف مسئولیت کیفری از دیدگاه فقه..... ۲۷
- مبحث سوم: نظریات و دیدگاههای انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی..... ۲۹
- گفتار اول: دیدگاههای انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی..... ۲۹
- بند اول: ضرورت احراز عنصر معنوی بزهکار..... ۳۰
- بند دوم: عدم تناسب بعضی از مجازاتهای کیفری برای شخص حقوقی..... ۳۱
- بند سوم: عدم نیل به اهداف مجازات..... ۳۱
- بند چهارم: نقض اصل شخصی بودن جرم و مجازات..... ۳۲
- گفتار دوم: نظریات انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی..... ۳۳
- بند اول: نظریه مسئولیت نیابتی..... ۳۳
- بند دوم: نظریه برابر انگاری (شخصیت ثانوی)..... ۳۴
- بند سوم: نظریه مسئولیت مافوق و کارفرما..... ۳۵
- بند چهارم: نظریه تجمع..... ۳۶
- بند پنجم: نظریه مسئولیت سازمانی..... ۳۷
- بند ششم: نظریه قدرت و پذیرش..... ۳۸
- فصل دوم: عناصر و مبانی تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق ایران..... ۴۰
- مبحث اول: عناصر تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق ایران..... ۴۲
- گفتار اول: عنصر قانونی..... ۴۳
- بند اول: سابقه تقنینی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی..... ۴۳
- بند دوم: قوانین حاکم بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی..... ۴۵
۱. نماینده قانونی..... ۴۶
۲. نماینده قراردادی..... ۴۹

- ۲-۱. مدیر وکیل سهامداران..... ۴۹
- ۲-۲. مدیر وکیل شرکت..... ۴۹
- گفتار دوم: عنصر مادی..... ۵۲
- بند اول: رفتار مادی..... ۵۳
- بند دوم: شرایط و اوضاع و احوال..... ۵۵
۱. ارتکاب جرم به نام شخص حقوقی..... ۵۶
۲. ارتکاب جرم در راستای منافع شخص حقوقی..... ۵۷
- بند سوم: نتیجه..... ۵۸
- گفتار سوم: عنصر معنوی..... ۵۸
- مبحث دوم: مبانی پذیرفته شده مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق ایران..... ۶۲
- گفتار اول: مبانی پذیرفته شده مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قوانین و مقررات داخلی..... ۶۳
- بند اول: اصل فردی بودن مسئولیت کیفری..... ۶۳
- بند دوم: مسئولیت کیفری ناشی از فعل غیر..... ۶۶
- بند سوم: مسئولیت کیفری جرم سازمان یافته..... ۶۸
۱. پیشینه جرم سازمان یافته..... ۶۸
۲. مصادیق جرم سازمان یافته..... ۷۱
۳. مسئولیت گروه سازمان یافته..... ۷۳
۴. مقایسه مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی و گروه سازمان یافته..... ۷۴
- گفتار دوم: مبانی پذیرفته شده مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قوانین و مقررات بین‌المللی ۷۵
- بند اول- دادگاه نورنبرگ..... ۷۶
- بند دوم: معاهده صلح ورسای..... ۷۷

- بند سوم: دیوان کیفری بین‌المللی..... ۷۷
- فصل سوم: مبانی پذیرفته‌شده مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در فقه امامیه..... ۷۹
- مبحث اول: مبانی فقه سنتی..... ۸۱
- گفتار اول: مفاهیم اعتباری..... ۸۱
- بند اول: مالکیت..... ۸۲
۱. اطلاق ادله بیع..... ۸۳
۲. سیره عقلا..... ۸۴
- بند دوم: ذمه..... ۸۶
۱. ذمه در لغت..... ۸۶
۲. معنای ذمه در لسان فقها..... ۸۷
- بند سوم: فئه باغیه..... ۸۹
- گفتار دوم: احکام و قواعد اثبات‌کننده مسئولیت کیفری..... ۹۰
- بند اول: قاعده الراضی بعمل قوم کالداخل فیهم..... ۹۱
- بند دوم: قاعده التعزیر لکل عمل محرم..... ۹۴
- بند سوم: احکام مربوط به حجر عبد..... ۹۸
- بند چهارم: قاعده لاضرر..... ۱۰۰
- مبحث دوم: مبانی فقه حکومتی..... ۱۰۲
- گفتار اول: قاعده حفظ نظام..... ۱۰۳
- گفتار دوم: حکم حکومتی..... ۱۰۶
- بند اول: گستره و قلمرو حکم حکومتی..... ۱۰۷
- بند دوم: حکم اولی و ثانوی..... ۱۰۹

- بخش دوم: آثار مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی..... ۱۱۱
- فصل اول: ضمانت اجرای مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی..... ۱۱۴
- مبحث اول: ضمانت اجرای مالی..... ۱۱۷
- گفتار اول: جزای نقدی..... ۱۱۷
- گفتار دوم: مصادره اموال..... ۱۱۹
- مبحث دوم: ضمانت اجرای غیر مالی..... ۱۲۰
- گفتار اول: اعلان عمومی محکومیت کیفری..... ۱۲۰
- گفتار دوم: ضمانت اجراهای محدود کننده و سالب حقوق اشخاص حقوقی..... ۱۲۲
- بند اول: انحلال شخص حقوقی..... ۱۲۲
- بند دوم: ممنوعیت از یک یا چند فعالیت شخص حقوقی (به طور دائم و موقت)..... ۱۲۳
- بند سوم: ممنوعیت از دعوت عمومی برای افزایش سرمایه (به طور دائم یا موقت)..... ۱۲۳
- بند چهارم: ممنوعیت اصدار اسناد تجاری..... ۱۲۵
- فصل دوم: مبانی و هدف مجازات شخص حقوقی..... ۱۲۷
- مبحث اول: مبانی مجازات شخص حقوقی..... ۱۲۷
- گفتار اول: پیامدگرایی..... ۱۲۷
- گفتار دوم: سزاگرایی..... ۱۲۸
- مبحث دوم: هدف مجازات..... ۱۳۰
- گفتار اول: اهداف مجازات از دیدگاه حقوق..... ۱۳۲
- بند اول: تشفی خاطر زیان دیده..... ۱۳۲
- بند دوم: پیشگیری..... ۱۳۳
- بند سوم: بهسازی، درمان و بازپروری مجرم..... ۱۳۴

گفتار دوم: اهداف مجازات از دیدگاه آموزه‌های اسلامی.....	۱۳۵
بند اول: پاسداشت حریم الهی.....	۱۳۶
بند دوم: بازدارندگی و پوشش از گناه.....	۱۳۷
بند سوم: فساد زدایی.....	۱۳۸
فصل سوم: دادرسی کیفری اشخاص حقوقی.....	۱۳۹
مبحث اول: احضار و تفهیم اتهام به شخص حقوقی.....	۱۳۹
گفتار اول: احضار شخص حقوقی.....	۱۳۹
گفتار دوم: تفهیم اتهام به شخص حقوقی.....	۱۴۱
مبحث دوم: صدور قرارهای تأمینی برای شخص حقوقی.....	۱۴۳
گفتار اول: انواع قرارهای تأمینی شخصی حقوقی.....	۱۴۴
گفتار دوم: صدور قرار تأمین خواسته علیه شخص حقوقی.....	۱۴۷
مبحث سوم: اجرای احکام کیفری شخص حقوقی.....	۱۴۹
گفتار اول: تفاوت اجرای احکام مدنی با کیفری.....	۱۵۰
گفتار دوم: اجرای احکام کیفری شخص حقوقی.....	۱۵۱
نتیجه‌گیری.....	۱۵۶
منابع و مأخذ.....	۱۵۹

مقدمه

امروزه نقش اشخاص حقوقی که تحت عنوان شرکت‌های تجاری، ملیتی و فراملیتی و یا مؤسسات و انجمن‌ها، احزاب و سندیکاها، مختلف پا به عرصه وجود نهاده‌اند، بر کسی پوشیده نیست. گذشته از منافع بی‌شماری که این گروه‌ها عاید جوامع مختلف کرده‌اند، در حال حاضر عمده جرائم پر اهمیتی همچون اخلال در نظام اقتصادی، قاچاق کالا و ارز، پولشویی، جرائم سیاسی و سازمان‌یافته در پوشش شخص حقوقی ارتکاب می‌یابد. هرچند مفاهیم افساد فی‌الارض و شخصیت حقوقی سابقه‌ای دیرینه دارد؛ اما بررسی مبانی تحقق مسئولیت کیفری شخص حقوقی یکی از مسائل مستحدث و نوظهوری است که قابلیت این را دارد تا از نظر فقهی و حقوقی در ترازوی سنجش نهاده شود.

با تصویب قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی به‌عنوان یک نهاد مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفت؛ هرچند تا قبل از تصویب قانون مذکور، قوانین دیگری به این مسئله به‌طور مختصر و جزئی پرداخته بودند؛ اما تصویب این قانون مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را به‌عنوان یک نهاد و یک تأسیس حقوقی وارد قاموس حقوقی ایران نمود. ضرورت توجه به این مسئله از منظر فقهی از آنجایی سرچشمه می‌گردد که مطابق اصل ۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ضروری است قوانین و مقررات کشور منطبق با احکام و موازین شرعی باشد.

ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ اشعار می‌دارد: «در مسئولیت کیفری اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که نماینده قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرمی شود. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مانع مسئولیت اشخاص حقیقی مرتکب جرم نیست.»

به‌نظر می‌رسد ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ منطق مشخصی در خصوص چگونگی تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی ندارد و مبانی موجود در این خصوص جامع نبوده و همه مصادیق جرائم اشخاص حقوقی را در بر نمی‌گیرد؛ بر همین مبنا نگارنده با مطالعه و تدقیق در منابع سعی دارد موضوع مورد بحث را از نظر گاه فقه و حقوق مورد واکاوی قرار دهد.

تعریف مسئله

بر اساس تعریف رایج حقوق دانان، شخص حقوقی، عبارت از اجتماع منافع و هدف‌هایی است که قدرت عمومی، آن را به‌عنوان واحد مستقل از عناصر تشکیل دهنده‌اش تلقی می‌کند و مورد حمایت قرار می‌دهد (عبدالحمید، ۱۳۵۵: ۷۹)؛ شخصیت حقوقی در اسلام سابقه دیرینه دارد و هم‌پای شخصیت حقیقی، مورد نظر شارع قرار گرفته است، لکن این مسئله با توجه به عدم نیاز بشر و وجود تنگنای درک عقلا به‌عنوان یک مسئله مجزا مورد نظر فقها و اندیشمندان اسلامی قرار نگرفته است و به همین خاطر می‌باشد که تعریف دقیقی از آن در آثار فقها و علمای امامیه موجود نیست؛ «حق مالکیت»، «بیت‌المال» و «وقف» نهادهایی هستند که با تعمیق و ژرف‌نگری در احکام و آثار آن می‌توان گفت که شخصیت حقوقی در اسلام وجود داشته است.

مسئولیت کیفری شخص حقوقی یکی از مسائل مستحدثی است که جوانب فقهی و حقوقی آن در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. مسئولیت کیفری شخص حقوقی به معنای مجازات اراده مستقلی است که از جمع اراده اشخاص حقیقی تشکیل‌دهنده شخص حقوقی به وجود آمده است. این موضوع یکی از مسائلی است که در قاموس فقه امامیه و ادبیات حقوقی ایران سابقه چندانی نداشته است. فقها در کتب فقهی به‌طور گذرا در ابواب مختلف، بحث از شخصیت حقوقی را به میان آورده؛ لیکن به‌طور مفصل و مجزا مسئولیت کیفری شخص حقوقی را مطمح نظر قرار نداده‌اند.

زمانی که بحث از مبانی مسئولیت کیفری به میان می‌آید وجود دو مؤلفه جهت تحقق آن ذکر می‌گردد؛ نخست عناصر متشکله جرم و دوم نبود مانع یا فقدان موانع مسئولیت کیفری؛ به عبارت بهتر مسئولیت کیفری زمانی به وجود می‌آید که عناصر متشکله جرم وجود داشته باشد و ثانیاً موانع مسئولیت کیفری موجود نباشد. (خانی‌زاده، ۱۳۸۹: ۵۰) توضیح بیشتر آن که اولاً مطابق نص صریح ماده ۱۴۳ ق.م.ا ۱۳۹۲ شخص حقوقی رفتار مادی جرم را از نماینده قانونی خود به عاریت می‌گیرد. اساساً اینکه بتوان توسط نظام عاریتی رکن مادی، آثار مسئولیت نیز منتقل شود موضوعی است که در فقه و متعاقب آن حقوق ایران، سابقه عمیقی داشته است. فقها در خصوص نظام عاریتی رفتار مادی و سپس انتقال مسئولیت ناشی از آن در بحث اثر اجازه در بیع فضولی مطالبی را مورد بررسی قرار داده‌اند؛ ثانیاً اعضاء هیئت مدیره نسبت به مدیر عامل، رکن ابراز اراده شرکت محسوب می‌گردند و چنانچه اعطای نمایندگی را قرین ارتکاب فعالیت‌های مجرمانه نموده باشند، رکن معنوی ارتکاب جرم توسط

شخص حقوقی و نه شخص حقیقی محقق می‌باشد؛ ثالثاً بر اساس تبصره ماده ۲۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ تنها مانع مسئولیت کیفری شخص حقوقی عبارت است از اینکه شخص حقوقی در مقام انجام اعمال تصدی نباشد. به طور کلی سه راه برای اثبات شخصیت اشخاص حقوقی در فقه و مسئولیت کیفری آن وجود دارد:

۱. تمسک به امضای شارع نسبت به این شخصیت‌های حقوقی و احکام آن‌ها؛ با این فرض که عدم ردع شارع، دلیل بر امضای آن می‌باشد.^۱

۲. تمسک به اطلاق آیه (احل الله البیع)؛ با این بیان که وقتی مثلاً چیزی را به یک شرکت یا جمعیت یا مؤسسه‌ای می‌فروشیم یا چیزی را از آن‌ها خریداری می‌کنیم، این عمل، مصداق عرفی خرید و فروش است در نتیجه مشمول اطلاق آیه احل الله البیع می‌باشد و برای اثبات پاره‌ای از حقوق به نفع یا ضرر این شخصیت حقوقی چنان‌که اطلاق برای تمسک نداشته باشیم؛ می‌توان گفت که احتمال تفکیک و فرق بین آثار حقوقی مردود است یعنی عدم تفکیک امری مرتکز است.

۳. تمسک به مبنای ولایت فقیه؛ بدین صورت که فرض کنیم هرگاه ولی فقیه مصلحت را در امضای امثال این شخصیت حقوقی ببیند، آن را امضا می‌کند و با این امضاء، شخصیت حقوقی شکل می‌گیرد. این راه‌حل در مقایسه با دو راه‌حل پیشین، به دیدگاه حقوق غربی نزدیک‌تر است، زیرا همان‌طوری که مشخص است حقوق غربی، کار قانون‌گذاری را که سازنده شخصیت‌های حقوقی است به دولت واگذار

۱- عدم ردع شارع از سیره عقلا و ارتکاز عقلای هم عصر با معصوم به میزانی که در همان زمان در مقام عمل بروز یافته نشانه امضای اوست لیکن از این جهت قابل بحث است که آیا امضایی که با عدم ردع ثابت شده، مختص به مقداری است که در همان وقت در قالب عمل بروز یافته یا آن که مقداری را نیز در برمی‌گیرد که در ارتکاز عقلایی نهفته است؛ هر چند در آن زمان در مقام عمل بروز نیافته باشد؛ برای مثال قانون مملک بودن در ذهن عقلا ارتکاز داشته و در مقام عمل در زمان معصوم به مقدار حیزات‌های جزئی که فرد غیر مجهز به ابزارهای نوین می‌توانست بر آن دست یابد، تبلور یافته و شارع درباره آن سکوت کرده و از آن منع نکرده است. حال آیا این عدم ردع به معنای امضای مملکت حیزات تنها در همان مقدار متعارف در آن عصر بوده یا امضای اصل ارتکاز مملکت حیزات با گستره وسیع آن می‌باشد؟ (حائری، ۱۴۲۳، ج ۱: ۵۰) به نظر می‌رسد حیزات‌های دامنه‌دار که امروزه با وسایل نوین پیدا شده، اگر در عصر معصوم می‌بود عقلا در همان زمان نیز به ملکیت از رهگذر آن حکم می‌کردند چرا که قاعده مرتکز نزد عقلا در باب حیزات از مقداری که در آن زمان در خارج تحقق می‌یافته وسیع‌تر بوده است و محدود بودن دایره تملک با حیزات، ناشی از محدودیت توان بشری در آن عصر بوده است نه ناشی از تنگنای ارتکاز عقلا.

کرده است و از نظر فقه امامیه رئیس دولت، ولی فقیه است که حق دارد قوانینی را جعل و تشریح کند تا در سایه آن، شخصیت‌های حقوقی طبق ضوابط و شروطی، تحقق پیدا کنند.

آنچه که نوشتار حاضر بر آن مبتنی می‌باشد، عبارت از متفاوت بودن مبانی مسئولیت کیفری شخص حقوقی در فقه و حقوق می‌باشد؛ هرچند اشتراکاتی در فرآیند استدلال و استنتاج آن وجود دارد اما طریق اثبات مسئولیت کیفری شخص حقوقی در حقوق و فقه متفاوت جلوه می‌کند؛ به‌طور مثال همان‌طوری که سابقاً اشاره شد در علم حقوق مبانی مسئولیت کیفری بر دو پایه بنیان شده است؛ نخست؛ ارتکاب عناصر متشکله جرم توسط شخص حقوقی و دوم؛ فقدان موانع مسئولیت کیفری. این در حالی است که اثبات مسئولیت کیفری شخص حقوقی در فقه فرآیندی مجزا دارد که بر اهلیت تمتع شخص حقوقی مبتنی است؛ که تفصیل آن در فصل دوم از بخش اول ذکر خواهد شد.

اهمیت و هدف تحقیق

اهمیت این بحث در این نکته است که با توجه به شیوع و گستردگی جرائم اقتصادی و جرائم علیه امنیت ملی که عمدتاً به شکل سازمان‌یافته ارتکاب می‌یابند و نیز ارتکاب این دسته از جرائم در قالب شخص حقوقی؛ لازم است در یک تحقیق علمی، ضوابط و ارکان مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مورد واکاوی قرار گیرد. توضیح بیشتر آن‌که امروزه ارتکاب جرائمی همچون اختلال در نظام اقتصادی، اختلاس، قاچاق ارز حرفه‌ای (توسط اشخاص حقیقی یا صرافی‌ها) و قاچاق کالای سازمان‌یافته که از طریق شخص حقوقی ارتکاب می‌یابد و تحقق این دسته از جرائم توسط اشخاص حقوقی در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. به‌طور مثال چنانچه اموال دولت به یک شرکت سپرده شود و مدیرعامل آن به نام یا در راستای منافع شرکت مرتکب اختلاس گردد؛ انتساب مسئولیت کیفری به شخص حقوقی با دشواری مواجه است زیرا این ابهام که اموال مزبور به شرکت سپرده شده است و نه به کارمند دولت، می‌تواند امکان برائت مدیرعامل از عنوان اختلاس را فراهم آورد. بر همین مبنا، ضرورت مذاقه و تعمیق در موضوع مورد بحث روشن و مبین می‌گردد.

پیشینه تحقیق

پس از تصویب قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، تا حدود زیادی پژوهش‌های محققان، معطوف به موضوع مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی شد، به طوری که جوانب مختلف آن در کتب، مقالات و پایان نامه‌ها مورد بحث و مناقشه قرار گرفت؛ هر چند که تا قبل از تصویب قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی به عنوان موضوع مورد توجه محققان بود، اما با تصویب ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۹۲ توجه به این مسئله رشد فزاینده یافت. از جمله منابع و مصادری که مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را مورد بررسی و پژوهش قرار دادند، به شرح زیر بیان می‌گردد:

۱. خانی زاده، علیرضا، مبانی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی با تکیه بر مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی دولتی و عمومی غیردولتی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۹.
۲. نصیری هژیر، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق ایران و فرانسه، پایان‌نامه ارشد، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۲.
۳. عبدالحسینی شیوا، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در پرتو قانون مجازات اسلامی، استاد راهنما محمد صالح ولیدی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، ۱۳۹۲.
۴. سلیمانی، الهام، سازوکارهای انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی از منظر حقوق بین‌الملل، استاد راهنما محمدعلی مهدوی ثابت، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، ۱۳۹۱.
۵. فرج الهی، رضا، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق فرانسه، نشر میزان، ۱۳۸۸.
۶. شریفی، محسن، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق ایران و انگلستان، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۹۴.
۷. روح‌الامینی، محمود، دگرگونی‌های مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در نظام حقوقی فرانسه، فصلنامه حقوق اسلامی، شماره ۱۶ سال چهارم، ۱۳۸۷.
۸. حبیب زاده، محمدجعفر، فرجی‌ها محمد، عیسایی تفرشی محمد، شریفی محسن، انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی در نظام حقوق کیفری ایران و انگلستان، مجله آموزه‌های حقوق کیفری، شماره ۶، ۱۳۹۲.

۹. شریف، علی، انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی و نهادهای دولتی، مجله کانون وکلا، بهار، ۱۳۹۰.

۱۰. غلامی، علی، سازمان‌یافتگی جرائم در آیین فقه. مجله فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۱۳۹۳.

۱۱. گلدوزیان، ایرج، قربانی ابراهیم، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قوانین ایران و واکنش جامعه در قبال جرائم ارتكابی آنها، مجله دادرسی، مهر و آبان، ۱۳۹۰.

۱۲. محسنی، فرید؛ تحولات مسئولیت کیفری شرکت‌ها (از نظر تا عمل)، مجله دیدگاه‌های حقوق قضایی، پاییز و زمستان، ۱۳۸۹.

۱۳. اشتیاق، وحید، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در لایحه قانون مجازات اسلامی، مجله پژوهش‌های حقوقی، سال هفتم، شماره ۱۳، ۱۳۸۷.

نوشتار حاضر با بهره‌گیری از مصادر پیشین و تدقیق در منابع مذکور، موضوع مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را مورد بحث قرار داده است. وجه تمایز این پژوهش با سایر پژوهش‌هایی که در این حوزه انجام شده، عبارت از این است که در این تحقیق موضوع مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی از حیث مبانی فقهی و آثار آن مورد مذاقه قرار گرفته، به عبارت دیگر در این نوشتار، امکان ارتكاب جرم توسط شخص حقوقی بررسی شده و نیز مبانی فقهی و آثار انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی بیان شده است.

روش تحقیق

روش پژوهش حاضر به صورت بنیادی و تحلیلی بوده که مبتنی بر تحلیل مفهومی می‌باشد؛ بدین صورت که ابتدا مبادی تصویری و تصدیقی بحث تبیین و سپس با اکتفا بر این مفاهیم موضوع تحقیق به صورت تحلیلی مورد واکاوی و سنجش قرار می‌گیرد.

سؤالات تحقیق

۱. از نظر فقهی مسئولیت کیفری چگونه به اشخاص حقوقی قابل انتساب می‌باشد؟

۲. آثار انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی چیست؟

فرضیه

- با عنایت به ارتکاب جرم توسط شخص حقوقی دو فرضیه در خصوص موضوع تحقیق متصور است:
۱. امکان ارتکاب جرم توسط اشخاص حقوقی با در نظر گرفتن نظریه «رکنیت» و متعاقب آن تحقق مسئولیت کیفری این دسته از اشخاص متصور است.
  ۲. به نظر می‌رسد اعمال ضمانت اجراهای مدنی و کیفری از قبیل مجازات و نیز دادرسی کیفری؛ می‌تواند از جمله آثار مسئولیت کیفری شخص حقوقی باشد.

سامان تحقیق

با عنایت به اینکه موضوع پژوهش، مبانی فقهی و آثار قابلیت انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی می‌باشد؛ لذا پژوهش حاضر در دو بخش سامان داده شده است که به تفصیل زیر مورد اشاره قرار می‌گیرد:

بخش اول- مفاهیم و مبانی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی؛ نوشتار حاضر در این بخش در بادی امر به بررسی مفاهیم و تعاریف پرداخته است، سپس عناصر و مبانی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق ایران و فقه امامیه را مورد بحث قرار می‌دهد. در این قسمت نیز ابتدا چگونگی ارتکاب جرم توسط اشخاص حقوقی مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ دلیل این امر آن است که مسئولیت کیفری امری پسینی بوده و تا زمانی که نتوان اثبات نمود شخص خواه حقیقی یا حقوقی، توانایی ارتکاب جرم را ندارد، بحث از مسئولیت کیفری خروج تخصصی خواهد داشت. در ادامه نیز با تدقیق در منابع فقهی موضوع را از نظر گاه فقه امامیه از حیث فقه سنتی و فقه حکومتی مورد سنجش قرار می‌گیرد.

بخش دوم- آثار مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی؛ یکی از نتایج پذیرش مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی؛ بحث از آثار آن می‌باشد؛ پژوهش حاضر در این بخش به بررسی ضمانت اجراهای اشخاص حقوقی که در قانون مجازات اسلامی مورد اشاره قرار گرفته پرداخته و آثار و نتایج آن در خصوص اشخاص حقوقی را به‌دقت مورد بحث قرار می‌دهد؛ لازم به ذکر است از آنجایی که مجازات یکی از مصادیق بارز ضمانت اجرای کیفری می‌باشد، نوشتار حاضر در ادامه مطالب به بررسی مبانی مجازات از حیث حقوق و فقه می‌پردازد و مبانی

خاص مجازات اشخاص حقوقی را تبیین می‌نماید و آثار آن در حوزه دادرسی کیفری و اجرای احکام را مورد بحث قرار می‌دهد.